

אסיה בין מארכס ומאלתוס

ריימון ארון

טיה"מארכסיסטית יוצרת את הקאדרים החברתיים והמוסריים ההולמים את צרכיה של החברה התעשייתית.

אין טעם להיכנס בפולמוס עם המאמינים בגיור סה הסטאליניסטית של המאורעות. לעומת זה מודים בהלכה הסוציולוגית, שניסינו לשרטט זה עתה, אלה מאנשי המחנה ה"מתקדם" המבקשים ליסד את עמדתם על התבונה. לגביהם הקומר

ניזם הוא ביטוי מרידתם של המוני האכרים הע"שוקים והמורעבים באסיה נגד המערב. הוא מש"מש במידת-מה תחליף לקפיטליזם; הוא מונע את שלטונן של המעצמות הקולוניאליות, אשר התבי"עה להון-השקעה זר היתה מצעידה אליו בהכרח.

אחת מהנחות-היסוד של כל קידמה כלכלית היא שכמות הנכסים המיוצרים תגדל ביתר מהי"רות מריבוי האוכלוסים ושעודף הייצור לא ייצרך ללא שיור, אלא ישמש להגדיל את שיעור ההש"קעות ולשפר את יחסו האחוזי כלפי ההכנסה הלי"אומית ככל האפשר. אך מכיון שרובם של האכרים שריים ברמה שלמטה ממינימום המחיה, הריהם נזטים לצרוך את כל עודף הייצור בעצמם. איך תוכל המדינה לכוף עליהם חסכוניות שיגדלו לפחות במידה שוה להכנסה הלאומית, וכיצד תוכל למ"נוע שריבוי אמצעי-המחיה יבוטל מניה וביה על-די צריכת-היתר של האנשים הצריכים הזנה?

לשון אחרת: הקידמה הכלכלית דורשת שכל כוחות-העבודה העודפים בחקלאות יועברו אל התעשייה. במקרים מסוימים ומיוחדים של צפיפות-יתר מסייע עצם הפחתת כוחות העבודה להגדלת שיעורי היבולים, משום שפחות אוכלים מצטר"כים להם בר-במקום. די אם שיעורי היבול המופ"קים בכוחות עבודה מופחתים עומדים בעינם, כדי שתגדל התפוקה הלאומית ובלבד שכוחות העבר"דה הנפלטים מן הכפר ייקלטו בהתעסקות פרודוק"טיבית בעיר. עומד שיעור היבול בעינו, מן ההכ"רח ליטול ממנו חלק גדול יותר להזנת הערים, מן ההכרח למצוא הון לשם הכנת אמצעי ייצור בשביל הפועלים.

להלכה מספק המשטר הסובייטי את כל התנחות הקודמות לתיעוש. המדינה הסובייטית חזקה למדי לגייס סכומי חסכוניות הגונים, ולו גם נגד רצונם של התושבים. גיוסם בא מן האכרים והפועלים

לפני עשר שנים לא הבין המערב את הקר מוניסטים. אז הודה הנשיא רוזוולט בזכותה של ברית-המועצות להקים במזרח אירופה ממשלות "ידידות" והגנרל מרשל שקד לקרב את צ'אן קאי שק למאו טסה טון. כיום מילאו מדינות המערב את החסר, ולעתים מעוררות הן את הרושם כאילו מבקשות הן להבין את הקומוניסטים יותר משהללו מבינים את עצמם.

הקומוניסטים נוהגים לפרש את נצחונותיהם בהתאם לאידיאולוגיה שלהם. אך מהפכת אוקטר"בר, ואין צריך לומר סדרת המהפכות שמלמעלה שנתחוללו בארצות אירופה בעזרת הצבא האדום, או כיבוש סין בידי "הצבא העממי" של מאו, קשה לראות בהם את "התאבדותו" של הקפיטליזם עקב ניגודיו הפנימיים.

כולנו ראינו בשנים האחרונות את התהום בין מיתוס למציאות. בין הלכה מארכסיסטית להת"רחשות ההיסטורית. אך בה"בשעה התקנו לעצ"מנו — אולי שלא במתכוון — תיאוריה סוציר"לוגית על מהפכות פסיבדו-מארכסיסטיות באר"צות נחשלות. תיאוריה זו אמנם אינה תובעת לעצמה זכות מסקניות היסטורית מחייבת, ועם זה היא מביאה בחשבון שלוש בחינות, המראות לנו בעליל את משמעותה והיקפה של ההתפת"חות.

הרי, קודם כל, התנאים הקודמים לטיפוס זה של מהפכה: צפיפות-יתר באוכלוסי הכפר, השתמ"רות של משטר קרקעי שנוא על האכרים, עוני ומצוקה בשכונות הפועלים הראשונות שבסבי"בות הערים, התמוטטות הסדר המקובל עקב המל"חמה וכ". שנית, תפקידה הבולט של המפלגה הקומוניסטית כגוף מובהק בפני עצמה, שאינו חופף כל שכבה חברתית, שהמטה הראשי שלה מורכב מאינטלקטואלים ושפקידיה הם מהפכ"נים שאומנותם בכך. באחרונה, המשטר של דמוקרטיה עממית, עם כל האימים הכרוכים בו, יש לזקוף לזכותו הישג בלתי מוכחש וחיוני: תיעוש הארצות הנחשלות. המפלגה הקומוניסטית באה כאן במקום היוזמן והמעביד שאינו קיים; החסכון הקיבוצי הכפוי מטעם המדינה בא במקום החסכון הפרטי, שמכל מקום לא היה מספיק בעט"יה של רמת המחיה הנמוכה; המשמעת הליניס"ת

שנת 1913, לעומת האוכלוסיה הקיימת בגבולות של שנת 1945). השוואת המספרים של עכשיו עם אלה של שנת 1928 תגלה ירידה גדולה עוד יותר, כיון שמספרי הבקר, הצאן והחזירים באותה שנה היו 70.5, 146.7 ו-26.6. בגידול בקר לא השיגה אפוא החקלאות הסובייטית התקדמות כלשהי, ואפילו במקום שמסתמנת עליה מסוימת, הריהי פחותה בהרבה מגידולה של האוכלוסיה. כרושצ'וב בעצמו, כידוע, הודה בירידה זו.

אפשר לטעון כי הפיגור בגידול הבקר הוא במידה מסוימת פיגור במתכון, שכן הקלוריות המצויות בבשר או בחלב יקרות הן, ואילו גידול תבואה על אותו שטח עשוי לספק כמות קלורית יתרה גדולה יותר. ואולם, לרוע המזל, הנה כמות הדגנים המצויה בעין לגולגולת ב-1938 היתה פחותה מזו של 1913, והכמות לשנת 1952 שוה בקירוב לזו של 1913.

עובדות אלו מטילות אפוא צל של ספק על הודעתו של מאלנקוב כי בעית הדגנים באה על פתרונה הגמור והמוצלח. דומה כי דעתו של כרושצ'וב, שהודיע לפועלים במאָרס 1951 כי „יצור הדגנים אינו מספק את צרכיה הגדולים של האוכלוסיה” קרובה יותר למציאות.

בכל זאת חלו בתקופה הנידונה שני שינויים מרחיקי לכת. התעשייה ספגה לא רק את הריבוי הטבעי של האוכלוסיה החקלאית, אלא גם חלק מן החקלאים עצמם. אמצעי-המחיה, בכמויות יחסיות שכמעט לא ניתן להשוותן לאלה של אתמול, יוצרו על ידי כוח-עבודה שהופחת בכדי 30% לכל הפחות. מאידך גיסא, חלק היבול שנלקח על-ידי המדינה גדל במידה ניכרת, מ-15 אחוז ב-1929 עד כדי יותר מ-40% ב-1938.

כדי להשלים את תמונת שיטת התיעוש הסובייטית מן הראוי לציין עובדה נוספת:

במרוצת ארבעים השנה שחלפו מאז 1914 נפגע ריבוי האוכלוסיה הסובייטית משלשלת אסונות היסטוריים. בלי להזכיר את האבידות במלחמת-העולם הראשונה, פחתה האוכלוסיה משנת 1918 עד 1920 בכדי 8.3 מיליון; אבידות הרעב של 1921 נאמדו ב-5 מיליון, שנות הרעב של 1933-34 עלו לרוסיה ב-9 מיליון נפשות, וסיכום האבידות שנגרמו עקב מלחמת 1939-45, כולל הירידה בילודה, מגיעה ל-37.5 מיליון. מלחמות-אזרחים, רעב שנגרם על-ידי מהפכות ומלחמות-חוץ מילאו למן 1914 אותו תפקיד שהו-

כאחד: מן הראשונים על-ידי מחירי-המקנה הנמוכים, המשתלמים להם בעד תוצרתם, ומן האחרונים על-ידי מחירי-הממכר המופרזים הנתבעים מן הצרכנים העירוניים. הנכונות להשקעות, התלויה במשטר המשק הפרטי במספר מועט של יוזמנים ובעלי הון, לא תחסר במשטר קומוניסטי, לפי שהיא פרי החלטה של מנהיגות המפלגה והיא נכפית על ההמונים בתעמולה ובמעשה. כך נוצרה אגירה רוחנית ומשמעת קיבוצית ההולמות את צרכיה של חברה תעשינית.

הבה נציג שתי שאלות: העשויה רוסייה הסובייטית לשמש מופת לאסיה? והמצויה, בכוח או בפועל, שיטה אחרת?

הדוגמה הסובייטית

מן הראוי לזכור כי בעשרים השנה שקדמו למלחמת העולם הראשונה החלה רוסייה הצארית פורצת את מעגל-הקסמים של נחשלותה הכלכלית בעזרת הון-חוץ. במשך המאה התשע-עשרה גדלה צפיפות האוכלוסיה על הקרקע במידה ניכרת, אולם בין השנים 1896 ו-1913 גדל היבול בכדי 38% — כלומר, יותר מהר ממספר הנפשות שיש להאכילן (מ-127 מיליון ב-1897 עד 167 מיליון ב-1914). ההכנסה הלא-מית עלתה בין 1900 ו-1913 בכדי 39.4 אחוזים; והואיל ובאותה תקופה גדל מספר האוכלוסין בכדי 19.1 אחוזים, הרי לנו עליה של 19.3 אחוזים בערך בהכנסה הממשית לגולגולת. אפילו נניח אפוא ששיטת המודרניזציה הנהוגה ברוסיה הסובייטית היא-היא הדרך הנאותה לארצות נחשלות, בכל-זאת אין יסוד לאמירה כי דרך זו היתה הכרח לרוסיה עצמה. רוסייה לא היתה בשום פנים שבויה במעגל הקסמים והדיאלקטיקה של העניות.

וכי היו תוצאותיה של שיטה זו משכנעות בברית המועצות? פיתוח התעשייה הכבדה הריהו בלי ספק רב-רושם. אולם אם יובא בחשבון היחס בין אמצעי-המחיה ומספר האוכלוסים, ישתנה רושם זה לא במעט. עובדה אחת לפחות אינה מוטלת בספק, כיון שהיא מוצאת את אישורה גם בפירוטומים הרשמיים: מספר הבקר בשנת 1953 היה פחות מבשנת 1916 (56.6 לעומת 58.4) מספר הכבשים עלה ב-10% (מ-96.3 ל-109) מספר החזירים עלה ב-20% (מ-23.0 ל-28.5) ואולם גידול זה מפגר הרבה אחרי גידול האוכלוסיה (שהיה כ-30%, אם קנה-המידה להשוואה היא האוכלוסיה של שנת 1916 בגבולות של

טרטיבי כבד, שלאמיתו של דבר אינו אלא „מעמד־ביניים“ רב הכמות. לפי שעה לא ניתן לקבוע, תצרכתם של מי גדולה יותר — של ה„מפקחים“, הקומיסארים, השוטרים והסטאטיסטיקאים כברית המועצות, או ה„עצמאים“ בדמוקראטיות המערביות?

מכאן מגיעים אנו ליתרונותיה של השיטה הסובייטית שאנו מודים בהם מלכתחילה. על אף ביטול היוזמה הפרטית לא תחסר כאן לעולם הנכונות להשקיע; המימון אינו תלוי ברצונה של האוכלוסיה לחסוך או אפילו בהסכמתה לצרוך פחות; ההשקעות נקבעות על־ידי המדינה וממון מנות על־ידי כל נתיניה.

שיטה זו ודאי שאין למנות בה אותן מעלות שקשר מארכס בחלומו לסוציאליזם, ולפי הנסיון המעשי אין בה גם משום תשובה למאלתוס. היא הצליחה במתן תעסוקה לכוח־העבודה שנפלט מן האזורים החקלאיים ובדרך זו העלתה את הפרודוקטיביות היחסית של האוכלוסיה. אולם שליטי ברית־המועצות נאלצו להגדיל במידה ניכרת את מיכסת ההספק המוטלת על האכרים. הריפורמה האגררית, שהגדילה את מספרם של האכרים בעלי־הקרקע, הפחיתה את חלק היבול שהגיע אל השוק. נראה כי ראשית הקולקטיביזציה יניקתה היתה יותר מן הכוונה לאלץ את האכרים למסור את התבואה לשלטונות מאשר מן ההלכה הסוציאליסטית, התנגדותם של האכרים היא שהיחשה על החקלאות את חורבנה הזמני, גרמה לשחיטת־הבקר ההמונית ולרעב של 1933.

בדמוקראטיה העממית נמנעה החזרה על מיש־גים אלה, ולא הגיעו לידי טרגדיות כבדות־תוצאות כהגליית הקולאקים. ובכל זאת יש לו לנסיון הרוסי משמעות כללית. תכניות תיעוש נרחבות, שבמרו־כזן הועמדה תעשיה כבדה, שאינן מביאות עמן הגדלה מהירה של אמצעי־המחיה, מאלצות את הרשות המרכזית לשים יד על שיעור גדל והולך של היבולים. כיון שאין בידי המדינה לשלם תמורת המלקוח בכמות מספקת של סחורות־צריכה, אין מנוס משימוש בכפייה. הקולקטיביזציה ברוסיה עלתה יפה בתורת שיטה של מסירת־חובה של תוצרת חקלאית לרשות המדינה, אולם לפי שעה נכשלה, או שזכתה להצלחה מועטה ביותר, מבחינת ההתקדמות החקלאית.

ה„סתירה“ שהשיטה הסובייטית לא עלה בידה להתגבר עליה עד היום היא, שאמנם אין גבול לשיעור התוצרת החקלאית שהשלטון יכול לקחתו בכח, מאחר שבוטל הרכוש הפרטי

עיד מאלתוס לצמצום הילודה מרצון. ניתן לשער כי לולא האסונות ההיסטוריים הללו היו פני ההתפתחות הכלכלית שונים לחלוטין. אין לדעת איפוא כיצד למדוד בדיוק את הירידה בייצור אמצעי־המחיה שנגרמה עקב אסונות אלה, אולם עובדה בלתי־מעורערת היא, כי במשך כל התקופה האמורה היה ריבוי האוכלוסיה גדול מריבויים של אמצעי־המחיה. האוכלוסיה גדלה בכדי שלושה מיליונים לשנה, כלומר בשיעור של 1.5 אחוזים לשנה. לא הוכח שהשיטה הסובייטית נותנת מקום לעליית הייצור החקלאי בשיעור דומה. אמנם אחרי הרעב של 1933 ואחרי 1945 התקדם הייצור החקלאי בצעדי ענק, אולם בשני המקרים היה זה בחינת קימום־הריסות. כיום קרוב לוודאי כי מלאכת הקימום נשלמה, והבעייה העומדת עתה היא בעיית שיפור היבולים. נסיון השנים הקודמות אינו נותן מקום לאופטימיות לגבי משק הבקר, ואין בו כדי לסלק את הספקות לגבי הדגנים — אלא אם כן אומרים יורשיו של סטאלין לנקוט שיטות חדשות.

מארכס או מאלתוס

אחרי תיאור חטוף זה של שיטת התיעוש הסובייטית עשוי אדם להקשות, שמא הניגוד מאלתוס או מארכס, שסובי נזקק לו בטפרו „התיאוריה הכללית של האוכלוסיה“*) הוא פרי שיקולים אידי־אולוגיים ולא דוקא פרי ההתרחשות הממשית. אין ספק שהקומוניזם הצליח בהעברת עודף האוכלוסיה מהאזורים החקלאיים לערים ולתעשייה, ולהשיג בעזרת מיכון החקלאות יבולים שווים בכוח־עבודה מופחת. אולם לא מארכס הוא הזכאי לשלמי־תודה על תיעוש זה, שלפי מחברו של „המאניפסט הקומוניסטי“ היה מוטל על הקאפיטאליזם. לפי הנחתו של סובי, הרי השיטה הסובייטית יש לה היתרון שהיא פוסחת על השלב הבורגני ונמנעת מהקמת מעמדות־ביניים, העשויים להזיק בזמנים של מחסור במזונות, עקב מספרם וצריכת המזון שלהם, יותר מ„מעמד שליט“ קטן־מספר. כדי לשכנענו, היה צורך לערוך השוואה בין מעמד דות־הביניים של מדינה תעשיינית בורגנית לבין מעמד־הביניים במדינה התעשיינית הסובייטית באותו שלב של התפתחות. התיעוש הסובייטי אינו מעמיד בעלי־מלאכה, סוחרים או תעשיינים עצמאיים, אלא הוא מעמיד מנגנון טכני ואדמיניס־

*) A. Sauvy, „Theorie generale de la population“, Paris 1952.

לגבי מדינה נחשלת רב הוא, עלולה להביא עמה עוד שתי תוצאות בלתי-רצויות. האחת היא שבתקופתנה, תקופת הלאומיות, שואפת כל ממש" לה לכונן לעצמה כוח צבאי בדומה למעצמה; ואולם תעשיות נשק נעשו דבר יקר ביותר. אפילו ארצות נחשלות בעלות אוכלוסיה גדולה הוצבו בפני הברירה בין תלות מוחלטת בארצות זרות לבין הקמת תעשיות שהן למעלה מכוחן הכלכלי. הסכנה השניה היא שהדוגמה המערבית, ובעיקר זו האמריקנית, מערערת את חפץ-החסכון, שבו תלויה אסיה במידה גדולה כלי-כך. רמת החיים האמריקנית, שחיילים, תיירים, סוחרים ודיפלומטים מציגים אותם לעיני בני אסיה, מעוררת רגישות הפתעה וקנאה בכל שכבות החברה, ומגביה את חפץ-הצריכה בקרב אנשים שעמדו על מידת עניותם. הסוחרים מתאווים מעתה למכונת אמריקנית; בני המעמד הבינוני שוב אינם רואים שמצבם הוטב באמת, אלא הם רואים רק זאת שהורע חלקם מן המעמד הבינוני באירופה או באמריקה.

המופת המערבי יש לו עוד פעולה אחת על אסיה, שהיא לברכה ולקללה כאחת. התקדמות הרפואה ביפאן, בציילון ובהודו מביאה לירידה עצומה בתמותת התינוקות. בין 1930 ו-1940 היו שיעורי הילודה כאלה שהיו קיימים באירופה לפני שנת 1800; אולם אז היו שיעורי התמותה גבוהים בהרבה. היתה תקופה בכל ארצות אירופה שבה עמדו שיעורי הילודה בעינם או ירדו במקצת בעוד ששיעור התמותה פחת במהירות יתרה. זו היתה התקופה של גידול אוכלוסיה מהיר. אולם באירופה באה ירידה זו בשיעור התמותה בראש ובראשונה בזכות ההתקדמות הכלכלית, ואילו בארצות נחשלות מסיימות נובעת ירידת שיעור התמותה כיום בראש ובראשונה מהתקדמות הרפואה. קיומן זו בצד זו של תמותה שלמטה מ-15% וילודה של 40%... שוב אינו בחינת יוצא מן הכלל. ארצות נחשלות רבות יש בהן איפוא מידת הפוריות שהיתה בארצות אירופה בשנת 1750 ושיעור התמותה שהיה באירופה בשנת 1900 — פירצה של מאה וחמשים שנה לפחות" (מספרו הנזכר של סובי).

מקוריותה של השיטה הסובייטית היא, כאמור, שהמיכסה הנלקחת מן הייצור החקלאי הוגדלה יותר משיעור הייצור גופו, שחלק-הארי של ההשקעות הופנה לתעשייה הכבדה, בלי להגביר ייצור סחורות-תצרוכת שהיו מפתות את האכרים למכור את תוצרתם. אילו ביקשו לקיים שיטה זו

בחקלאות, אולם התביעות המפורזות עוקרות את התנאי הקודם לכל התקדמות: האיכר שוב אינו מעונין להגדיל את היבולים, כיוון שמאמציו אינם מביאים כל תועלת לו עצמו. לשון אחרת, במשק של תיעוש מהיר מן ההכרח למדינה לקחת אותה מיכסה מיבול חקלאי גדל, או להטיל מיכסה מוגדלת על ייצור חקלאי קופא על שמריו. ברית-המועצות בחרה בדרך השניה לגבי רוב המוצרים החקלאיים, ובפרט לגבי דגנים ותוצרת חלב. כך נכנסה למעגל קסמים של מסים מוגזמים, שהטלתם נעשתה הכרח עקב היבולים הבלתי-מספקים, ושל יבולים שאינם גדלים די הצורך מאחר שהמסים מעוררים את האכרים להתנגדות פאסיבית.

האמנם עשוי נסיון זה לשמש דוגמה ומופת לארצות הנחשלות של אסיה הסובלת ממחסור במוזנות? ושמה התיעוש המערבי, שהיה מלווה בכל מקום בהגדלת הייצור והפריון בחקלאות. הוא מופת נאות יותר לאסיה.

הארצות הנחשלות של המאה העשרים לא הוטל עליהן להקים ציביליזציה תעשיינית משלהן; אין להן אלא לחקות או להביא מן החוץ. דבר זה קל הוא מבחינות מסויימות יותר ממצעה-יצירה, אולם כרוכות בו בעיות שלא נתעוררו בארצות החלוצות.

יתרונותיו של החיקוי גלויים לעין: הידיעה ותבונת-המעשה הטכנית שהושגה ושוכללה בארצות המערב ניתן להנהיגה במזרח בחדשים אחדים ובידי מומחים ספורים. הארצות הנחשלות נזקקות או יכולות להזיקק להשיגים האחרונים של המדע המערבי — זרעים משובחים, מכונות חקלאיות, מוצרים רפואיים לאדם ולבהמה, שהמערב טרח בגילויים במשך מאות שנים.

אולם יתרונות אלה מלווים בהכרח בחסרונות מסויימים, וחסרונות אלה יש הדיוטות ואפילו מומחים הנוטים להקל ראש בהם. העקרון היסודי של פיתוח בריא הוא איזון. אולם המגמה להרכיב תעשיות או מכונות של 1954 על גבי ארצות שרמת חייהן, המבנה החברתי שלהן וחלוקת-העבודה בהן דומים למה שהיה באירופה לפני מאה או מאתיים שנה — מגמה זו מסוכנת היא ובהרבה-במידה בלתי-נמנעת. אך כלום יש במכונות האמריקניות, שתוכן ננו ויוצרו לשם חסכון בכוח-עבודה, כדי לספק צרכיה של כלכלה חסרת הון וגדושה מיליוני ידים עובדות בטלות?

כלכלתן של מדינות מפותחות, שכוחה המושך

לוודאי שההבדל בין אוכלוסייתן של שתי הארצות לא היה גדול ביותר. מכל מקום, ספק אם בשלב הראשון יכולה אפילו סין לנקוט בשיטות רוסייה הסובייטית. יש סימנים המעידים כי משטרו של מאו טסה טונג הציב לו למטרה לפתח בראש ובראשונה את גידול התבואות ואת התעשייה הקלה (טכסטיל). אולם דומה גם כן שאחרי השלב הראשון — שלב הריפורמה החקלאית — נתקלים השליטים במכשול הקלאסי: עליהם לתבוע מן האכרים שיעור גבוה כל-כך של היבול, שלא תמיד הוא נמוך מסך דמי החכירה ששולמו בעבר לבעלי-הקרקעות.

מכאן שבסיס המזון של כל ארצות אסיה צר הוא מכדי שיניח מקום לתיעוש בלי העלאה ניכרת של היבולים. אם יקום צורך להגדיל את מכסות החובה המוטלות על שיעור היבול הקיים, ייתקל המשטר — ויהיה משטר זה אשר יהיה — במשברים שיהיו קשים פי כמה מאלה שעברו על ברית המועצות. אם נבקש אב-פטרון למשימה הכלכלית העומדת לפני אסיה, דומה שאין כתר זה הולם לא את מאלתוס ולא את מארכס, ואפילו היתה מידת צדק בדברי כל אחד מהם, אלא את אלה שלדידם מקור כל העושר היא הקרקע. כגון הפייסוקראטים הצרפתים של המאה השמונה-עשרה.

הדוגמה היפאנית

מצויה דוגמה נאותה יותר לעניננו מן הדוגמה הסובייטית: יאפאן. משנת 1870 ואילך החלו שליטי יאפאן בפיתוח כלכלי בלי שנוקקו בשנים הראשונות להון זה, אך לא בלי שלמדו את הטכניקה המערבית. במשך מחצית המאה שבה השכיח לה יאפאן ל"מערב" את כלכלתה, שהיתה באותה שעה ברמה נמוכה בהרבה מזו של רוסייה, עלה בידי יפאן להכפיל את היבולים, להפנות להשקעות 12 עד 17 אחוז מן ההכנסה הלאומית שנה שנה, להוציא מן החקלאות מסים אשר ב-1880 היו 80% מהכנסות המדינה וירדו בהדרגה עם הגברת התיעוש.

אולם התפתחותה המרהיבה של הכלכלה היפאנית הגיעה בסופו של דבר לבין המצרים. האוכלוסיה גדלה מ-34 מיליון ב-1872 עד 42 ב-1896, 54 מיליון ב-1918, 73 ב-1943 ו-87 מיליון ב-1954. החקלאות, ככל שהתקדמה, לא יכלה להדביק את קצב הריבוי הזה. מהומות-רעב פרצו ב-1917 וב-1920 הוחל ביבוא מזונות.

איהתתאמה בין בסיס-המחיה לבין מספר האוכלוסים הוחמרה ביותר על ידי הרפתקת-

בארץ כהודו, היה מספר האוכלים היתרים הנדונים לכליה על-ידי אסונות היסטוריים עולה בהרבה על 60 או 70 מיליוני הנפשות שקיפתה רוסייה במלחמה, במהפכות וברעב, למן שנת 1917.

המצב בהודו ובסין

מצבה של הודו, הן מבחינת החקלאות והן מבחינת התעשייה, אין להשוותו למצבה של רוסייה בראשית מלחמת-העולם הראשונה. ב-1913 ייצרה רוסייה 30 מיליון טון פחם ל-170 מיליון תושבים. ב-1950 ייצרה הודו 35 מיליון טון ל-360 מיליון נפשות. רוסייה ייצרה 3 מיליון טון פלדה, הודו ייצרה 1.5. היחס בין האוכלוסייה לבין אמצעי-המחיה ברוסייה ב-1913 לא היה גרוע מזה הקיים בהודו כיום. לא ננסה לערוך כאן חישובים מדוייקים של צריכת הקאלוריות הממוצעת לגולגולת ברוסייה ב-1913 ובהודו ב-1950; אולם אין ספק כי אין להשוות את מצבה של רוסייה, שב-1913 ייצרה כמות גדולה יותר של דגנים ובקר לגולגולת מכפי שייצרה צרפת, ואשר ייצאה חלק מתוצרת המזון שלה, להתפתחות הדמוגרפית והכלכלית שחלה בהודו לאחרונה. מראשית המאה גדלה האוכלוסייה ההודית בקצב מהיר יותר מייצור המזונות. זה עשרים שנה מוסיפה האוכלוסייה להתרבות בשיעור של 3-4 מיליונים לשנה, ואילו יבולי המזונות העיקריים אינם גדלים כלל. צפיפות האוכלוסייה על הקרקע גדלה בלי הפסק. מ-1880 עד 1940 הוגדל השטח המעובד ב-4.8 מיליון הקטאר, כלומר ב-5 אחוזים בלבד, בעוד שמספר האוכלוסים הוכפל מ-48.5 אר הופחתה יחידת הקרקע לגולגולת עד כדי 26.8 אר. יותר ממחצית האכרים חסרי קרקע. השטח הזרוע דגנים בהודו מגיע כיום ל-78.3 מיליון הקטאר לעומת 104 מיליון בברית-המועצות, וזה לאוכלוסייה של 360 מיליון בהודו לעומת 215 מיליון בברית-המועצות. ניתן איפוא לומר בבטחון כי תיעושה של המדינה בלי הגדלת הייצור החקלאי פירושו אסון. דרך הפיתוח היחידה הפתוחה לפני הודו, פרט לשימוש באלימות בלתי-אנושית, היא על סמך מתן עדיפות לחקלאות.

כלום נכונות הנחות אלה, שלגבי הודו אין אמיתותן מוטלת בספק, גם לגבי סין? לפני המלחמה היתה צריכת הקלוריות הממוצעת לנפש בסין גבוהה במקצת מזו שבהודו. בסין היתה הגדלת השטח המעובד קלה יותר. לפני המלחמה הגיע ייצור הדגנים ליותר מ-100 מיליון טון, כ-40 מיליון טון יותר מזה של הודו. אולם קרוב

נה. האצילים, שבימי השוגונאט חדלו להיות חי הנושא את עצמו — הם לא נלחמו עוד והניחו לאכרים לכלכלם — הנה בתקופת מגי, לא זו בלבד שמילאו את שורות הצבא, אלא גם את האוניברסיטאות, את השירות הממשלתי ובמדידה מסוימת גם את התעשייה.

העובדה שחברה תעשיינית הורכבה כאן על גרעין של אצילים ואנשי צבא הביאה במרום צת הזמן תוצאות חמורות. עובדה זו, שכמעט אין דומה לה בעולם, היתה לדעתי, במעוררי תאוות כיבושים ביפאן החדשה, שמושליה ניסו לצרף דת היסטורית שהושבה לתחיה באורח מלאכותי עם תבנית של מבנה חברתי וכלכלי שהועתק מן המערב.

דבר זה אינו משנה מן העובדה כי הדוגמה היפאנית היא מופת חותך כי אמנם ייתכן לפתח חקלאות ותעשייה בעת ובעונה אחת, לאלץ את האוכלוסיה ליצור הון יסודי על ידי הטלת מכסות חובה על האכרים ועל ידי מסים ומימון עצמי, בלי קולקטיביזציה באזורים הכפריים, בלי גזירת גלות על המתנגדים ובלי טירור טוטאליטארי. ודאי לא עלתה במשך תקופת התיעוש הכנסתם של ההמונים בהיבמידה שעלתה ההכנסה הלאר מית, אך התמונה הכוללת היא בכל זאת רבת רושם. לפי המספרים שנוקט קולין קלארק, על בסיס המחירים של שנת 1925, עלתה ההכנסה הלאומית מ־2,925 מיליארד ין ב־1887 ל־12,350 מיליארד ין ב־1925, הכנסות החקלאות מ־1,860 מיליארד עד כדי 3,269 מיליארד ין, ויתר ההכנסות עלו מ־1,065 מיליארד עד כדי 9,085 מיליארד ין, באופן שההכנסה הממוצעת לגולגולת במעמדות העובדים גדלה כמעט פי-שלושה.

הודו ותכנית החומש שלה

במובן מסויים גרוע מצבה של הודו כיום ממצבה של יפאן בראשית תקופת המגיים (כשם שהוא גרוע מן המצב ששרר בבריית המועצות בתחילת תכנית החומש). האוכלוסיה גדלה בקצב מהיר יותר מגידולם של אמצעי המחיה, ועקב זאת קמה צפיפות יתירה באזורים הכפריים, וצפיפות זו הביאה לחלוקת שטחי הקרקע ליחידות קטנות יותר, ולשקיעת האכרים בחובות. המשבר החברתי — קיומם של פועלים נטולי רכוש — אינו אלא תוצאת המשבר היסודי: לחץ אוכלוסיה גדלה על שטח מוגבל של קרקע מעובד. מבחינה כלכלית אין צרכיה הדחופים של הודו אלא שלושה: יש להגדיל את הייצור החקלאי

ההתפשטות האימפריאליסטית וכשלונה. כדי להבטיח כיום לעם היפאני את מזונותיו, ואפילו בצנע (2200 קלוריות ליום), יש להכניס מצרכי מזון בסך 580 מיליון דולאר מחוץ לארץ. יפאן החלה לקנות אורז ודגנים בשוקי העולם, והיא משלמת תמורתם ביצוא מוצרי תעשייה. נוכח המדיניות המסחרית הנקוטה ברוב המדינות, הרי זו תלות מסוכנת למדי.

אף על פי כן, הרי מבחינת הפיתוח הכלכלי אין דומה להישגים שהשיגה יפאן בתקופת השנים שבין 1870 ו־1930, ביחוד אם נזכור שתוך כדי כך חידשה יפאן את מערכת החינוך שלה, הקימה שירותים ציבוריים (רכבות, באנקים) של חברה מערבית, וספגה את עורף האוכלוסיה בכתיחהרושת ובמסחר (עד למלחמת העולם השנייה ירד מספר העוסקים בחקלאות עד כדי 50 אחוז בערך מכל העובדים).

כללו של דבר, יפאן ביצעה בתקופה זו של המגיי דברים שגם כיום הם נראים לנו קשים ביותר: א) ליטול מן היבולים מיכסה מספיקה הן למחית יושבי הערים והן לחסכון לשם השקעה חוזרת, בלי לרפות את ידי האכרים מייצור (אחרי מיגור המשטר הפיאודלי היה המס המוטל מטעם המדינה נמוך בהרבה מזה ששולם בשעתו לדיימונים ולסמוראים); ב) להגביל את הצריכה באופן שחלק הארי של הייצור המוגדל הופנה להשקעות. (פיצוים של הפיאודלים במניות, שהאינפלציה הורידה ערכן, סיפקה את ראשית ההון הדרוש בעוד שהמסים והמימון העצמי של תעשיינים הביאו את שארי ההון להשקעה); ג) לאזן את ביטויי השונים של הפיתוח באופן שלעולם לא היה הביקוש למוצריהם של בתי החרושת החדשים פחות מן הציצ.

הצלחה זו, שאין אחות לה, מניין? לדידי, מקרה בראית הנולד ובכוח ההחלטה של המעמדות השולטים. המושלים בתקופת מגי גילו מידת תבונה בלתי רגילה. אף על פי שהם עצמם נמנו על האצולה, מיגרו את המשטר הפיאודלי, שיחררו את האכרים, העבירו לידי קצתם את הבעלות על הקרקע וכוננו מערכת חינוך כללי. הם הבינו כי כוח צבאי תלוי לא רק בכמות הנשק המצוי, כי אם גם בגורמים פסיכולוגיים וחברתיים כגון תעשייה משגשגת ומערכת חוקים, פיתוח הכרה אורחית וכינון סמכותה החוקית של המדינה

מסוג זה אין בה כדי לתקן את הליקויים היסודיים — חוסר הקרקע ועודף האוכלוסיה). ודאי שממשלה דימוקרטית, הנזקקת רק לתחוקה פרלמנטרית תבצע ריפורמה כזו רק בהדרגה. בהודו מוטלת משימה זו על המדינות ולא על הממשלה המרכזית. אך דומה שלמרות כל המכשולים כבר הדברים בעצם התגשמו.

בעיית היסוד של הודו היתה והויה פיתוחה של החקלאות. פיתוח זה תלוי בהשקעות (סכרים, השקאה), בשיפור שיטות העיבוד (מחזור זרעים משופר, שיטת גידול האורז הנהוגה ביפאן, כלי עבודה טובים יותר), וברמה מסוימת של חינוך. דאגה לעניינים אלה באה לכלל ביטוי ב"פרוייקט טים הקהילתיים", אך עדיין אין השעה כשרה להעריך את מידת הצלחתן. בכל זאת רשאים אנו לומר כי הממשלה הקיימת מוכשרת לבצע את המשימה לא פחות מממשלה אבטוריטארית. בני תנאי שניתן לה שהות מספקת.

בנקודה אחרת, שאינה חסרת חשיבות, יפה כוחה של ממשלה רודנית מכוחה של ממשלה המכבדת את אמונותיהם של נתיניה. מי שאין לו קנה-מידה אלא שיפור רמת-החיים של האוכלוסיה בלבד, ולעניניו הסטאטיסטיקה של מומחיי תזונה, חזקה עליו שיראה את עמדת הממשלה ההודית בשאלת הבהמות הקדושות כשער רוריה. הייתכן להרשות לקופים להשמיד חלק מן היבול השווה אולי בכמותו לכלל יבוא המזון נות? ואולי ניתן להשתמש בעדרי הפרות הגדור לים שימוש מועיל יותר לאדם, עם כיבוד איסור הריגתן? בהודו מסכלת המסורת המקודשת מדור-רידורות את פעולות הממשלה הרבה יותר מהתנגדותם של המעמדות עתירי-הזכויות.

מדוע זקוקה הודו לעזרה מן החוץ

היש בכוחה של הממשלה ההודית לגייס את החסכוניות הדרושים? זוהי בשעה זו הנקודה הקשה ביותר. חלק הייצור הלאומי המופנה לחסכון עדיין הוא קטן, כ-5% מכלל הייצור הלאומי. הכנסות המדינות הן כ-7 אחוזים מכלל ההכנסה הלאומית. בתנאים אלה היו עד עתה שני מקורות החסכון העיקריים חסכוניותהם של מיפעלים כלכליים ושל יחידים; כלומר ההון בא תמיד מן המיעוט בעל זכויות-היתר. דומה שהממשלה גמרה בדעתה לקיים תקציבי-גרעון כדי לממן את ההשקעות, מתוך תקווה שגרעון זה, בתנאי שלא יחרוג מגבולות מסוימים, יסייע להתפתחות התעשייה בלי לגרום עליית מחירים.

בלי שצריכתם של החקלאים תגדל בה-במידה; יש להביא את האוכלוסיה לידי כך שתחסוך אחוז גדול והולך מהכנסותיה לפי ערך גידולה של ההכנסה הלאומית; ולהביא את המדינה ואת התעשיינים לידי השקעות לא על-פי תכנית נר-קשה או לפי התנודות בשוק, אלא מתוך התחשבות הן באפשרויות המכירה בארץ ומחוצה לה והן בצרכיו של פיתוח מאוון.

היש בכוח ממשלה מעין זו העומדת עתה בראש הודו להגשים משימות אלה? אני בטוח בזאת. פקידי הממשלה הממונים על התויתתה וביצועה של תכנית-החומש אינם נופלים במארז מה מחבריהם שבארצות המערב. קשה לאמוד בדיוק את כוחה המספרי של עילית אדמיניסטרטיבית זאת, אולם אין ספק שהיא קיימת. ובמקרה הצורך לא יקשה להשיג, אם עלידי תכנית הסיוע הטכני ואם בדרך של חוזים אישיים, עזרתם של מומחים בני עמים אחרים.

הכושר הטכני והאדמיניסטרטיבי שנמצא ליפאן בתוך עשרים שנות מועטות בעיקר מקרב בני המעמדות השליטים ומתוך לימוד מן המערב מצוי בהודו כבר כיום או שניתן לה לרכשו בזמן קצר. אך האם מצוי בה גם כושר מימשל? התשרי בה לשאלה זו ודאית פחות. אין ספק שמבחינה שכלית שווים מנהיגי המפלגות ההודיות לאלה של יפאן או של ארצות דומות במערב, ואפילו עולים עליהם. אולם תכונות המושלים אין לערבב אותה עם כושר-מחשבה או כשרון-כתיבה. תכונה זו פירושה אמנות ניהולם של בני-אדם, היכולת להבדיל עיקר מטפל, ועל הכל — הכוח לברר את אשר הוכרה נחיצותו. ואם אין המדובר באדם אחד, אלא בקבוצת אנשים, הרי המידה הנחוצה ביותר בנידון זה היא שמירת הסולידאריות ורוח הצוות, מעל לכל התחרויות והסכסוכים הבלתי-נמנעים. הזמן שעבר מעת שחרורה של הודו קצר מדי, וסמכותו של ראש-הממשלה היא גדולה מדי, מכדי שיהיו אדם לפסוק הלכה בשאלה זו. אף-על-פי-כן דומני שיש סיכויים טובים לעילית החדשה שיעמדו לה תבונתה ולי-כוחה.

אך אולי אין עילית זאת מסוגלת, על שום השיטות הנקוטות בידה או בגלל הכוחות החברתיים שהיא תלויה בהם, לנקוט באמצעים הדרושים לשם פיתוח הארץ? האמנם לא תוכל מפלגת הקונגרס להגשים בהצלחה ריפורמה חקלאית? ריפורמה כזאת, ובפרט מיגורם של הזאמינדארים, הם בגדר ההכרח. (אמנם כל ריפורמה

הירות יתרה? ממשלה כזאת היתה נוטה להיזקק לאליםמות. אולם מה מידת יעילותם של אמצעים אלה לגבי האכרים? כל הנסיון שנרכש באירופה מכריע לצד הספק.

בהודו, שבה אין מחסור בפקידי ממשלה מוכשרים, וחוגי השלטון רוצים בקידמה כלכלית — חייבת הממשלה הדימוקראטית לגלות יכולת משולשת: היכולת לעצב את היחסים החברתיים בכפרים במגמה לעודד את הייצור; היכולת לשנות מעט-מעט אמונות דתיות שאינן עולות בקנה אחד עם קידמה כלכלית; והיכולת לאגור חסכון ניכר על אף העוני.

מדינתו של נהרו, יורשתה של זו שהקימה בריטניה בנטלה את השלטון מידי הקיסרים המונרגוליים, אינה צפויה בשנים הקרובות לסכנה מצד הקומוניסטים בבחירות. אין צפויה לה אלא הסכנה של הסתאבות מפלגת השלטון. אולם בה במידה שיתמיד המשטר הדימוקראטי יגיעו ההמונים לכלל תנועה עקב שידודי-המערכות הכלכלי והקמתן של מדינות הומוגניות חד-לשוניות. היכולו הדימוקראטים לקנות את לב ההמונים למטרותיהם? הייתכן לבטל מעט-מעט את ההרגלים או המסורות שאין להם מקום ברור חה של ציביליזאציה תעשיינית, לפטור את הודו מן העוני, מן הכיתות ומאמונות תפלות, בלי להעלות משטר של כפייה ואליםמות מתוך קוצר-רוח וחוסר-תבונה?

העברתם של מוסדים מחברה לחברה אינה נעשית בדרך של משלוח מומחים או סממנים טכניים; דבר זה טעון קודם כל שינוי אורח-החיים שבה. השקאה, בת-חרושת ומטוסים ודאי שיפגזו עו באמונות מסויימות. הציביליזציה התעשיינית אינה מוציאה דת אחת ואינה כופה דת חדשה, אך אם היא עוקרת את דת האתמול ואינה נותנת אחרת תחתיה, הריהי יוצרת חלל ריק. הפיתוח הכלכלי בשיטות דימוקראטיות לא זו בלבד שהוא מחייב מלכתחילה מידת יעילות של המושלים הנבחרים ושל האסיפה המחוקקת; הנחת-יסוד שניה שלו היא, שהעם ימצא לו נושא לאמונה ולעקרונות מוסריים מחוץ לתחום הפוליטיקה.

ממשלתה הנוכחית של הודו לא נבצר ממנה לנקוט יוזמה גם בהשקעות שאין התעשיינים רוצים לקבל על עצמם. בהודו מצויה שכבה של יוזמנים, אולי לא גדולה די-הצורך לפי שעה, שעמדה על תפקידו של בעל-ההון והמנהל בחברה החדשה. והשיטה המעורבת המקובלת על הממשלה הנוכחית הולמת את תביעות המודרניזאציה במידה מסוימת.

בשנים הקרובות ודאי יגדלו ההשקעות במידה ניכרת על-ידי מילוות או הענקות. כרגע אין הללו עולות ליותר מ-100 מיליון דולר. הענקות שאינן גדולות ביותר, מבחינת כלכלתם של המעניקים, עשויות להיות בעלות-משקל מבחינתה של הודו. האדישות שמגלות ארצות המערב למאבק הכלכלי של הודו אינה דווקא סימן לאנוכיות (שהיא לדאבוננו הכלל הנהוג ביחסים בין מדינות), אלא לקוצר-ראות. יהיה היחס למדינות-החוץ של ראש-הממשלה אשר יהיה, אין זה לא מן הנדיבות ולא מן התבונה להשיב על הצהרות של נייטראליות בהפסקתו או בקיצוצו של הסיוע הכלכלי. העולם החפשי יש לו ענין רב בהצלחת תכניותיה של הודו.

ואחרי כל אלה, אין לשכוח שבסופו של דבר תלויה הצלחת התכניות בעיקר בהודו עצמה. ההענקות נותנות את האפשרות להביא בחשבון גרעון במאזן היצוא והיבוא במשך שנים אחדות, אך כדי לשמור או להגדיל את אחוז ההשקעות ביחס להכנסה הלאומית חייב החסכון הפנימי לגדול בד בבד עם גידול ההכנסה הלאומית. האחוז הקיים של יצירת ההון (כ-5% מן ההכנסה הלאומית) הוא נמוך להדאיב. לפי התכנית חייב אחוז זה לעלות עד כדי 6.75 עם תום תכנית-החומש. הענקה של 500 מיליון דולר עשויה להעלות את אחוז ההשקעה ביחס להכנסה הלאומית בכדי שתים או שלוש נקודות.

הדבר העשוי להחיש את זרימתו של הון-חוץ יישאר מיסודו מה שהוא כיום: שימוש בהגדלת ההכנסה הלאומית לשם השקעות והשקעות בלבד, למרות העוני ועל אף רמת-החיים הנמוכה. האמנם גם ממשלה אבטוריטארית סיכוייה להצלחה מרובים יותר, או מסוגלת היא להביא את הצלחה במ-